

ПЕРСОНАЛІЇ

Уїльям Елліотт Батлер

доктор права, професор, академік НАН України та НАПрН України,
член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права,
почесний професор Лондонського університету,
професор Школи права ім. Дікінсона Університету штату Пенсильванія

Олексій Кресін

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної академії порівняльного права,
керівник Центру порівняльного правознавства
Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України

ВНЕСОК ВОЛОДИМИРА ДЕНИСОВА У РОЗРОБКУ ПРОБЛЕМ ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВОЗНАВСТВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА (ПАМ'ЯТІ ВЧЕНОГО)

Українська юридична наука зазнала тяжкої втрати – помер Володимир Наумович Денисов, видатний український учений-юрист, спеціаліст у сферах порівняльного правознавства та міжнародного права.

Він народився 25 грудня 1937 р. у Києві. Закінчив юридичний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка) у 1961 р. З 1962 по 1964 рр. працював науковим співробітником-консультантом науково-організаційного відділу Президії Академії наук Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – АН УРСР). З 1964 р. навчався в аспірантурі Сектора держави та права АН УРСР та у 1967 р. захистив кандидатську дисертацію. У 1966–1970 рр. – молодший науковий співробітник, у 1970–1973 рр. – учений секретар, у 1973–1984 рр. – старший науковий співробітник; у 1984–2023 рр. очолював відділ міжнародного

права та порівняльного правознавства Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України (далі – НАН України) (до 1991 р. – Інститут держави та права АН УРСР). У 1981 р. захистив докторську дисертацію.

Наукову діяльність Володимир Наумович поєднував із викладацькою: у 1989–2003 рр. викладав міжнародне право в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, пізніше – у Київському університеті права НАН України, Національній академії Служби безпеки України. У 1989 р. отримав вчене звання професора.

Володимир Наумович був членом делегації України на трьох сесіях Дипломатичної конференції з розвитку міжнародного гуманітарного права, яке застосовується у період збройних конфліктів (Женева: 1974, 1975, 1977 рр.). У 1975–1976 рр. займався дослідницькою роботою в Центрі прав людини Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) (Женева) та у Школі східних та африканських досліджень Лондонського університету. У 1978 р. як представник УРСР брав участь у семінарі ООН з питань національних і місцевих установ, які займаються правами людини (Женева). У 2004 і 2005 рр. у складі делегації УРСР брав участь у роботі Спеціальної комісії з юрисдикції визнання та забезпечення іноземних судових рішень у цивільних і комерційних справах Гаазької конференції з міжнародного приватного права, у кінцевому прийнятті та підписанні на цій конференції відповідної Гаазької конвенції (Гаага), а в 2004 р. – у XXII сесії Комісії зі збереження морських живих ресурсів Антарктики (Хобарт, Австралія).

У 1996 р. Володимира Наумовича було обрано членом-кореспондентом Академії правових наук України (нині – Національна академія правових наук України), а в 1994 р. – академіком Української академії політичних наук. У 1999 р. йому було присуджено почесне звання Заслуженого діяча науки та техніки України. У 2007 р. був нагороджений орденом “За заслуги” III ступеня. З 1999 р. Володимир Наумович був віцепрезидентом Української асоціації міжнародного права.

У 1992 р. вченому присуджено премію НАН України ім. М. П. Василенка за цикл праць “Міжнародне право та світовий правопорядок: пошук моделей правового розвитку”, у 2004 р. він став лауреатом Державної премії України за участь у підготовці шеститомної Юридичної енциклопедії, а у 2005 р. – премії імені Ярослава Мудрого Національної академії правових наук за участь у підготовці 10-томної “Антології української юридичної думки” (а саме за підготовку 8-го тому “Міжнародне право”¹).

¹ Антологія української юридичної думки, т 8: Міжнародне право (Шемшученко Ю за ред, Денисов В відп ред, Інститут держави і права ім В М Корецького НАН України, Юридична книга, 2004) 567.

Однією з основних сфер дослідницької діяльності Володимира Наумовича було порівняльне правознавство. Вступивши до аспірантури Інституту держави та права АН Української РСР у 1964 р., він розпочав розробку питань становлення національної державності та правових систем африканських держав, які звільнилися від колоніальної залежності.

У наших бесідах Володимир Наумович неодноразово наголошував на тому, що обрати порівняльно-правову тематику його стимулював завідувач Сектору (з 1969 р. – директор Інституту) держави та права Володимир Михайлович Корецький, який буквально “проштовхував” компаративістські дослідження, долаючи провінціалізм та певні політичні настанови керівництва республіки та загальносоюзної науки, а також скептицизм та пасивність багатьох колег. І справді, Володимир Михайлович Корецький ще у 1920-х роках і пізніше послідовно обстоював необхідність вивчення “юридичної географії світу”². Немає сумнівів у тому, що саме завдяки його авторитету серед пріоритетних напрямів досліджень новоствореного Сектора держави та права АН УРСР у 1949 р. було виокремлено право країн народної демократії.

Володимир Наумович Денисов став учнем, послідовником, найближчим колегою В. Корецького у справі розвитку українського порівняльного правознавства. Він увійшов до науково-галузевої групи з державного права розвинених країн, якою опікувався В. Корецький, і долучився до народження української школи дослідження африканського права у Секторі, представленій на той час також О. Ганусцем, Я. Плясуном, В. Пеньківським, М. Михайловським, В. Шаповалом та іншими відомими вченими.

У 1967 р. під керівництвом відомого юриста-африканіста М. Михайловського Володимир Наумович успішно захистив кандидатську дисертацію на тему “Становлення та розвиток національної державності Об’єднаної Республіки Танзанія”. За результатами свого дослідження видав монографію “Об’єднана Республіка Танзанія: Нарис становлення та розвитку національної державності”³, а також низку статей⁴. Згодом Володимир Наумович здійснив дослідження становлення правової системи ще однієї африканської країни – Республіки Замбія, у результаті чого

² Див.: В Корецький, ‘Униформизм в праве’ в *Сборник статей, посвященный памяти В. Ф. Гордона* (1927); В Корецький, *Очерки международного хозяйственного права* (1928). Аналіз цих праць див.: О Кресін, ‘До питання про внесок В. М. Корецького у розвиток методологічних засад порівняльного правознавства: по сторінках праць українського вченого’ в *Наукові читання. Присвячені пам’яті В. М. Корецького: зб. наук. праць* (Гринь Л І ред; Київ ун-т права НАН України 2008) 134–5.

³ В Денисов, *Объединенная Республика Танзания: Очерк становления и развития национальной государственности* (Наукова думка 1969) 218.

⁴ В Денисов, ‘Образование Объединенной Республики Танзания’ *Некоторые вопросы истории стран Тропической Африки: Сборник статей* (Наука 1968); В Денисов, ‘Державно-політичний устрій Об’єднаної Республіки Танзанія’ (1966) 9 *Радянське право*; В Денисов, ‘Танзанія на марші’ (*Молода гвардія*, 1966. 13 трав.); В Денисов, ‘Объединение во имя прогресса: федерализм в Танзании’ (1967) 7 *Азия и Африка сегодня*; В Денисов, ‘Африка і сучасність: [рец.]’ (*Друг читача*, 1967. 10 трав.).

підготував та видав монографію “Республіка Замбія: нарис державно-правового розвитку”⁵.

Використання багатих ресурсів бібліотек Женеви та Лондона у 1975–1976 рр. дало змогу В. Денисову перейти до синтезу надзвичайно складного матеріалу становлення державності країн тропічної Африки, першим результатом якого стала стаття “Перехідний характер права країн, що розвиваються” 1977 р.⁶.

Дослідження цієї проблематики привело Володимира Наумовича у 1981 р. до підготовки та успішного захисту під керівництвом В. Корещького докторської дисертації на тему “Правові системи країн Тропічної Африки, які звільнилися від британського колоніалізму”. В основі дисертації була його монографія “Системи права країн, які розвиваються. Становлення та розвиток національних систем права країн Тропічної Африки, які звільнилися від британського колоніалізму”⁷. Свідченням високої оцінки досліджень В. Денисова стала низка рецензій на цю монографію, опублікованих в Україні, Росії, Греції, Німеччині, Польщі, а також її переклад німецькою мовою та видання у Берліні того ж року⁸.

Методологічною основою роботи стала неявна трансформація марксистських підходів до розуміння проблем правового розвитку, а саме – наголос на активній ролі “надбудови”, зокрема права, у суспільних перетвореннях, її відносній самостійності щодо “базису”. Основою такої трансформації у радянській правовій науці стали, з одного боку, проголошення політики мирного співіснування (що було фактичним принциповим відступом від ідеї світової революції як необхідного елемента зміни капіталістичної формації на соціалістичну), а з другого – рецепція нових підходів західної компаративістики внаслідок публікації книги Р. Давида “Основні правові системи сучасності” та їх творчий розвиток радянськими вченими, насамперед А. Косаревим та С. Зівсом, а також дискусія про азіатський спосіб виробництва⁹.

Результатом таких змін стало поєднання марксистських підходів із цивілізаційними, відмова від моністичного детермінізму соціально-економічних факторів (характерного не лише для радянської, а й, значною мірою, для західної юридичної науки) та визнання суттєвої ролі у правовому розвитку культури, релігії, традицій.

⁵ В Денисов, *Республіка Замбія: Нарис державно-правового розвитку* (Наукова думка 1971) 79. Див. також: В Денисов, ‘Замбія в боротьбі за зміцнення національної державності’ (1969) 9 Радянське право.

⁶ В Денисов, ‘Перехідний характер систем права країн, що розвиваються’ (1977) 1 Радянське право.

⁷ В Денисов, *Системи права розвиваючихся стран. Становление и развитие национальных систем права развивающихся стран Тропической Африки, освободившихся от британского колониализма* (Наукова думка 1978) 276.

⁸ V Denissov, *Rechtssysteme in Entwicklungsländern: Errichtung und Entwicklung der nationalen Rechtssysteme der Länder Afrikas, die sich vom britischen Kolonialismus befreit haben* (1981) 187.

⁹ Докладніше про значення цих процесів для розвитку порівняльного правознавства див.: О Кресін, *Порівняльне правознавство у XIX – XX століттях: проблеми становлення* (Логос 2011) 207–14.

У книзі Володимир Наумович досліджував основні характеристики англо-американської правової сім'ї та особливості застосування загального права в африканських колоніях Британії. Слід зазначити, що сам по собі розгляд ним цієї правової сім'ї став одним із перших у радянському порівняльному правознавстві – після книги А. Косарева “Англосаксонська та романо-германська системи буржуазного права”, яка з'явилася лише роком раніше¹⁰. Важливим висновком, неоднозначним з погляду марксистської методології, але принципово важливим для повноцінного розвитку компаративістики, стало твердження автора щодо неможливості та недоцільності повної заміни англо-американської спадщини у правових системах постколоніальних країн, а натомість природності її трансформації та адаптації в умовах нових політико-правових та соціально-економічних реалій.

Учений у книзі спеціально не розглядав характеристики мусульманського права, але приділив достатню увагу механізмам його впливу на право африканських держав і, що стало особливо новим і примітним для того часу, його взаємодії з англо-американським колоніальним та африканським звичаєвим правом.

Значну увагу В. Денисов приділив сутності звичаєвого права, його відмінностям від звичаєвої практики. Одним із перших у радянській юридичній науці він розглянув звичаєве право в його розвитку як територіальну та персональну правові системи.

Важливим є те, що кожна з правових систем – англо-американська, мусульманська, звичаєво-правова – були досліджені Володимиром Наумовичем не лише окремо, а й у комплексі – у контексті проблеми правового плюралізму, взаємодії та змішування, колізій правових норм та інститутів, становлення комплексу джерел права, судової системи, розвитку окремих галузей права. Все це дало змогу вченому вперше не лише в Україні, а й загалом у СРСР цілісно розглянути становлення національних правових систем африканських країн, що розвиваються.

Велике значення для розуміння розвитку компаративістики України має фундаментальна стаття В. Денисова “До критики буржуазних концепцій порівняльного правознавства” 1985 р.¹¹, присвячена питанням історії та теорії юридичної компаративістики. Слід відзначити, що це одна з перших праць такого характеру в українському порівняльному правознавстві.

У своєму дослідженні Володимир Наумович відзначав неабияке ціннісне та ідеологічне значення порівняльного правознавства в умовах

¹⁰ А Косарев, *Англосаксонская и романо-германская системы буржуазного права* (1977).

¹¹ В Денисов, ‘К критике буржуазных концепций сравнительного правоведения’ в *Современная буржуазная политико-правовая идеология: Критический анализ* (Наукова думка 1985). Ця праця є розширеним варіантом статті, опублікованої роком раніше українською мовою. Див.: В Денисов, ‘Критика буржуазных концепций порівняльного правознавства’ (1984) 7 Радянське право.

змагання соціалістичної та капіталістичної суспільно-політичної, економічної, правової систем. Вчені з обох боків цього протистояння часто клали в основу порівняльно-правових досліджень прагнення довести типологічну перевагу своєї правової системи та недосконалість, рудиментарність чи випадковість іншого типу права. Водночас, писав В. Денисов, порівняльне правознавство здатне не лише поглибити теоретичні знання про право, про зарубіжні національні правові системи, а й створювати умови для мирного співробітництва держав із різним суспільним ладом, сприяти зменшенню напруженості міжнародних відносин. При цьому вчений, згідно з радянськими ідеологічними настановами, зазначав, що порівняльне правознавство не має розглядатися як інструмент зближення правових систем соціалістичних і капіталістичних країн, а при їх порівнянні має використовуватися контрастний підхід.

На думку В. Денисова, порівняльне правознавство виникло на межі XIX і XX ст. Він зазначав, що хоча порівняння як загальний метод пізнання було відоме науці з давніх часів, до XIX ст. не було передумов для виникнення порівняльного правознавства. Становлення останнього вчений розглядав у контексті практичних потреб, викликаних еволюцією виробництва, внутрішнього ринку та міжнародних економічних зв'язків, політичного розвитку, релігійної доктрини, політичної та правової думки та ідеології, становлення юридичної професії та шкіл у юридичній науці.

Зокрема, як зазначав В. Денисов, і сучасна юриспруденція, і порівняльне правознавство сформувалися “після утвердження капіталістичного способу виробництва та виникнення на цій основі великої кількості буржуазних національних правових систем, які увібрали в себе історичні особливості розвитку кожної з капіталістичних країн”. При цьому юриспруденція остаточно виокремилася з політичної теорії державного управління та нарешті стала окремою суспільною наукою.

Виробництво набуло міжнародного характеру, інтенсифікувався міжнародний обіг, міжнародні відносини на рівні держав, організацій, громадян. Сформувалися два основні типи правових систем – англосаксонський і континентальний. Як зазначав В. Денисов, зарубіжне право набуло у XIX – на початку XX ст. величезного практичного значення через необхідність вирішувати колізійні проблеми у сфері міжнародного приватного права, його почали вивчати юристи всіх країн. Його дослідження стало невід’ємним елементом спроб уніфікувати приватне право, добровільної рецепції права одних країн іншими, політики насадження права метрополій у колоніях в Азії, Африці, Латинській Америці.

На думку В. Денисова, перша серйозна спроба теоретично осмислити порівняльне правознавство була зроблена під час Міжнародного конгресу порівняльного права у Парижі в 1900 р. Саме після нього

воно отримало визнання в юридичній науці різних країн. Порівняльне правознавство стало сприйматись як порівняння правових систем з метою встановлення їх спільних принципів, запозичення права чи його уніфікації.

Одна з найбільших дискусій у період становлення порівняльного правознавства стосувалася його розуміння як науки чи методу, певної форми юридичної техніки. Інша стосувалася питання про можливість уніфікації права загалом і створення універсального, світового права. Якщо друга дискусія почала втрачати свою гостроту після 1917 р., то перша була тривалою. На думку В. Денисова, погляд на порівняльне правознавство як на науку недостатньо обґрунтований і дедалі більше виявляє свою недосконалість. Натомість стверджується усвідомлення його як методу, метою якого є класифікація об'єктів зарубіжного права, і перш за все моделей права.

У цьому контексті Володимир Наумович розглядав концепцію “правових сімей” Р. Давида. Її він вважав спробою виходу з “глухого кута функціональної школи порівняльного права”, яка використовувала юридико-технічні критерії класифікації. Зокрема, новим у науковій спадщині Р. Давида, на думку українського вченого, є обґрунтування множинності/плюралістичності критеріїв порівняння. Хоча у понятті “правова сім'я” основними є формальні класифікаційні критерії, запропоновано додаткові – філософські, політичні та економічні засади існування різних суспільств та правових систем.

Нові критерії, запропоновані у класифікації правових систем Р. Давида, дали змогу західній компаративістиці змінити концептуальний погляд на соціалістичне право, визнати його існування як самостійної моделі правового розвитку. Водночас, як зазначав В. Денисов, відбувається лише механічний синтез розвинутої функціональної методології з новим ідеологічним підходом, а загалом методологічні основи сучасної західної компаративістики є еkleктичними.

Ця праця Володимира Наумовича стала результатом багаторічного формування, застосування та узагальнення авторського бачення порівняльного правознавства, яке можна також визнати, разом із кількома працями П. Мартиненка, найвищою точкою розвитку українського порівняльного правознавства у часи СРСР.

Надалі більшість праць Володимира Наумовича було присвячено різним питанням міжнародного права. Але вважаємо за можливе також виділити серію його праць 90-х років ХХ – початку ХХІ століття, присвячених питанням на стику міжнародного права та порівняльного правознавства – а саме взаємодії міжнародного права та права інтеграційних

об'єднань з національними правовими системами¹², порівняльному конституційному праву¹³.

В. Денисов підтримав створення в Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України Центру порівняльного правознавства у 2001 р. та його відновлення у 2011 р., а також проведення експериментального набору до аспірантури зі спеціалізацією “порівняльне правознавство” у 2005 та 2006 рр. Він входив до редакційних колегій журналів “Порівняльно-правові дослідження”, “Порівняльне правознавство”, щорічного збірника наукових праць “Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку”. За редакцією В. Денисова було опубліковано важливі для розвитку української компаративістики дослідження “Порівняльне правознавство: вітчизняні та зарубіжні спеціалізовані центри дослідження та викладання”¹⁴, “Порівняльне правознавство. Порівняльна політологія: Систематичний бібліографічний покажчик”¹⁵.

Іншим напрямом фундаментальних юридичних досліджень В. Денисова стали найважливіші питання міжнародного права¹⁶, зокрема проблеми теорії та історії міжнародного права, правові аспекти роззброєння, міжнародного гуманітарного права, міжнародно-правового захисту прав людини, взаємодії міжнародного права та внутрішнього права держав.

У монографії “Правові аспекти роззброєння в ракетно-ядерну еру”¹⁷ він дослідив правові підстави роззброєння згідно із Статутом ООН, процес створення нових механізмів у рамках та під егідою міжнародних організацій, зокрема Комісії з роззброєння ООН, Конференції з роз-

¹² В Денисов, ‘Развитие теории и практики взаимодействия международного и внутреннего права’ в *Реализация международно-правовых норм во внутреннем праве* (Наук думка 1992); В Денисов, ‘Актуальні питання застосування норм міжнародного права України’ в *Правова держава Україна: проблеми, перспективи розвитку: Матеріали наук.-практ. конф.* (1995); В Денисов, ‘Коллизионные вопросы применения международного права во внутреннем праве’ в *Колізії у законодавстві України: проблеми теорії і практики: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (1996); *Посібник з питань імплементації Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Співтовариством* (Денисов В ред, 1999); В Денисов, ‘Правовые основы имплементации права Европейского Союза во внутреннем правопорядке Украины’ *Проблемы гармонизации законодательства Украины и стран Европы* (Кубко Е, Цветкова В ред, Юринком Интер 2003); В Денисов, А Мельник, ‘Доктринальные подходы к соотношению международно-правовых и национальных норм’ в *Международное право и национальное законодательство* (Тихомиров Ю ред, Эксмо 2009).

¹³ ‘Сучасний парламентаризм’ (1998) 9 *Правова держава*; В Денисов, ‘Методологія сучасного парламентаризму’ (2000) 9 *Віче*; В Денисов, ‘Парламентаризм і ліберальна традиція індивідуальної свободи’ (2001) 1 *Віче*.

¹⁴ О Кресін, *Порівняльне правознавство: Вітчизняні та зарубіжні спеціалізовані центри дослідження і викладання: Довідник* (Денисов В ред, Інститут держави і права ім В М Корецького НАН України 2005) 192.

¹⁵ *Порівняльне правознавство. Порівняльна політологія. Систематичний бібліографічний покажчик* (Кресін О, Кресіна І ред; Денисов В відп ред, Ін-т держави і права НАН України 2002) 312.

¹⁶ Виклад внеску В. Н. Денисова у розвиток науки міжнародного права взято з тексту, написаного покійним К Савчуком, кандидатом юридичних наук, старшим науковим співробітником відділу міжнародного права та порівняльного правознавства Інституту держави та права імені В. М. Корецького НАН України. Див: А Кресін, К Савчук, ‘Вклад В. Н. Денисова в розробку проблем сравнительного правоведения и международного права (к 75-летию ученого)’ (2012) 12 *Евразийский юридический журнал*.

¹⁷ В Денисов, *Правовые аспекты разоружения в ракетно-ядерную эру* (1990) 178.

зброєння ООН, проаналізував договірну практику СРСР та США у цій сфері. У спеціальному дослідженні, присвяченому поглядам Г. Гроція на світовий порядок¹⁸, В. Денисов показав розвиток ідей Г. Гроція в сучасний період та значення його наукової спадщини для гуманізації міжнародних відносин з метою запобігання ядерній катастрофі та вирішення інших глобальних проблем сучасності.

Підготовлена під керівництвом В. Денисова та В. Євінтова колективна монографія “Суверенітет України та міжнародне право”¹⁹ стала першим в українській міжнародно-правовій літературі системним дослідженням, присвяченим проблемам реалізації суверенітету України у сфері зовнішньої політики. У цій праці В. Денисов запропонував більш вдаль, на нашу думку, формулу закріплення міжнародного права в правовій системі України, ніж у ст. 9 ухваленої згодом Конституції України 1996 р. Так, автор, зокрема, пропонував закріпити в Основному Законі положення, згідно з яким загальні норми міжнародного права, визнані міжнародним співтовариством, є частиною права України, мають перевагу перед законом і безпосередньо породжують права й обов’язки для населення України²⁰.

У 2006 р. вийшла друком фундаментальна монографія “Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України”²¹, підготовлена за редакцією В. Денисова. Цю працю було присвячено дослідженню теоретичних і практичних питань застосування та дії принципів і норм міжнародного права у внутрішньому правопорядку України, а саме становленню у ньому принципу верховенства права. У праці було, зокрема, досліджено: розвиток правових засад верховенства міжнародного права у внутрішньому правопорядку України; теорія та практика реалізації договірних зобов’язань України; нові напрями імплементації міжнародних зобов’язань України у сфері прав людини; імплементація зобов’язань України у сфері міжнародного економічного права, міжнародного енергетичного права, міжнародного морського права, міжнародного повітряного права, міжнародного космічного права; реалізація міжнародних зобов’язань України щодо боротьби з новими видами транснаціональних злочинів; виконання Україною міжнародних зобов’язань у сфері охорони культурних цінностей; форми та методи адаптації законодавства України до права Європейського Союзу; досвід застосування норм міжнародного права у внутрішньому праві Німеччини, Польщі, Канади й Ізраїля.

У 2008 р. В. Денисов у співавторстві з Ю. Нипорком, К. Савчуком та І. Проценко опублікував науково-аналітичну доповідь “Міжнародно-

¹⁸ В. Денисов, ‘Гуго Гроций о мировом порядке и современность’ в *Идеи мира и сотрудничества в современном международном праве* (К 1990) 23–60.

¹⁹ *Суверенітет України і міжнародне право* (Денисов В, Євінтов В ред, К 1995) 360.

²⁰ Там само 21.

²¹ *Взаємодія міжнародного права з внутрішнім правом України* (Денисов В ред, 2006) 667.

правові аспекти сучасної європейської безпеки та форми участі в ній України”²², в якій досліджувався процес входження України у світовий та європейський правові простори й аналізувалася структура європейської безпеки в умовах закінчення “холодної війни”, зокрема такі її елементи, як НАТО, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Європейський Союз, Рада Європи, Співдружність Незалежних Держав, Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ.

В. Денисов також досліджував міжнародно-правові проблеми, пов’язані із входженням України як незалежної держави в європейський та світовий правові простори²³, а також питання реформування ООН, зокрема правові аспекти реформування Ради Безпеки ООН²⁴.

Вершиною наукової творчості та науково-організаційної діяльності В. Денисова стала підготовка під його керівництвом разом із Ю. Шемшученком тритомної “Енциклопедії міжнародного права”²⁵ (т. 1 – 2014 р., т. 2 – 2017 р., т. 3 – 2019 р.). Ця фундаментальна праця стала унікальною в українській науці міжнародного права, таких праць лише декілька у світі. Особливістю української енциклопедії, серед іншого, є значна кількість докладних статей, присвячених питанням історії й сучасності міжнародного права та його науки у Східній Європі.

14 вересня 2023 р. В. Денисов помер у Києві після тяжкої хвороби. Він залишив по собі велику наукову спадщину у вигляді енциклопедії, монографій, статей. Але ще важливішою є його жива спадщина – його численні учні в Україні та в інших країнах, які реалізують його ідеї та втілюють славні традиції Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України.

Спочивайте з миром, шановний Володимире Наумовичу, багато людей пам’ятатимуть Вас із повагою та вдячністю.

²² В Денисов, Ю Нипорко, К Савчук, І Проценко, *Міжнародно-правові аспекти сучасної європейської безпеки та форми участі в ній України: науково-аналітична доповідь* (2008) 44.

²³ В Денисов, ‘Входження незалежної держави Україна в європейський і світовий правові простори’ в *Український щорічник міжнародного права 2007* (2010) 11–31; В Денисов, ‘Входження незалежної держави Україна в систему сучасного міжнародного правопорядку’ (2012) 3–4 *Право України* 51–66.

²⁴ В Денисов, ‘Світовий правопорядок у сфері підтримання миру та безпеки’ (2006) 17 *Правова держава* 295–302.

²⁵ *Енциклопедія міжнародного права: у 3-х т* (Шемшученко Ю, Денисов В, Акуленко В та ін редкол, НАН України, Ін-т держави і права ім В М Корецького, Академперіодика 2014).